

ПЕЙОРАТИВНА Й ІНВЕКТИВНА ЛЕКСИКА В МІЖОСОБИСТІСНОМУ КОНФЛІКТІ

Білоконенко Л. А. Пейоративна й інвективна лексика в міжособистісному конфлікті.

У статті окреслено особливості використання пейоративної й інвективної лексики в міжособистісній конфліктній взаємодії, яка представлена у творах С. Андрухович, І. Карпи, Т. Малярчук, М. Матиос, С. Пиркало, І. Роздобудько, М. Ряполової, Г. Тарасюк. Досліджено роль пейоративної й інвективної лексики як особливої комунікативної тактики, яка впливає на всю систему спілкування та механізми її розгортання.

Ключові слова: міжособистісний конфлікт, пейоративна лексика, інвективна лексика.

Белоконенко Л. А. Пейоративная и инвективная лексика в межличностном конфликте.

В статье обозначены особенности использования пейоративной и инвективной лексики в межличностном конфликтном взаимодействии, которая представлена в произведениях С. Андрухович, И. Карпы, Т. Малярчук, М. Матиос, С. Пиркало, И. Роздобудько, М. Ряполовой, Г. Тарасюк. Исследована роль пейоративной и инвективной лексики как особой коммуникативной тактики, которая влияет на всю систему общения и механизмы ее развертывания.

Ключевые слова: межличностный конфликт, пейоративная лексика, инвективная лексика.

Bilokonenko L. A. Injjective and pejorative vocabulary in interpersonal conflict.

The paper identified features of using pejorative language and injjective in interpersonal conflict interaction, which is represented in the works of S. Andrukhovych, I. Carp, T. Malyarchuk, M. Matios, S. Pyrkalo, I. Rozdobudko, M. Ryapolova, G. Tarasyuk. The role of pejorative language and injjective as a special communicative tactics that affects the entire system of communication and mechanisms for its deployment, was analyzed.

Key words: interpersonal conflict, pejorative vocabulary, vocabulary injjective.

Слово є знаком, який називає предмети, явища дійсності, їх властивості та відношення між ними. Але слово не лише називає, але й виражає оцінку. Значна кількість слів української мови, номінуючи явища дійсності, одночасно висловлюють ставлення до них, тому в певному контексті значення слів змінюється, передаючи відтінки думки. У цих слів оцінка є складовою значення, як відтінок, і вони мають оцінну конотацію. Дослідження цього явища розвинуто в теорії стилістичного контексту (Н. Амосова, Г. Андреева, І. Арнольд, О. Ахманова, І. Гюббенет, Г. Колшанський, Б. Ларін та ін.). Теорія стилістичного контексту враховує ту обставину, що під час сприйняття художнього тексту читач ґрунтує своє розуміння на всіх можливих зіставленнях і протиставленнях елементів у його структурі. Стилiстичний контекст базується не на мінімальних контекстуальних вказівках, що ідентифікують вже знайомі значення, а на можливому максимумі індикації, що дає змогу констатувати появу у слові нових відтінків значення, конотацій та нових зв'язків із дійсністю [2]. Але є слова, значення яких і полягає в оцінці, їхня сутність оцінна само по собі.

Конкретна лексична одиниця може реалізовувати пейоративне значення в умовах певного контексту, якщо у структурі цієї одиниці присутній емотивно-оцінний аспект. Пейоративами називають лексеми з конотативним аспектом «негативної емотивної семи», за допомогою якої виражається ставлення мовця до адресата. Це може бути вульгарна, розмовно-просторічна, жаргонна лексика. Сфера використання таких слів – розмовно-побутова, у художній літературі їх вживають для створення колориту мовлення героїв. Важливою особливістю використання цієї лексики є можливість негативно «оцінювати» особу співрозмовника, перетворюючи процес спілкування на конфліктну взаємодію.

У процесі використання лексем з емотивно-оцінною конотацією своє місце посідає й інвективна лексика, яка є мовою лайок, лихослів'я та образ. Це вербальні (можливе поєднання з невербальними) замітники тактики фізичного насильства, що викликають в опонента образу, зачіпають його самолюбство, гідність і честь, але й допомагають зняти психологічне напруження. Ненормативна лексика привертає увагу оточуючих, робить мовлення більш емоційним. Жельвіс В. уважає, що інвективну лексику можна вважати функціональним регулятором, «запобіжний клапаном» для негативних емоцій [8, с. 56]. Вона є засобом демонстрації своєї переваги, засобом приниження опонента. Психологи наголошують, що, використовуючи лайливі висловлювання,

можна відобразити будь-яку реальність у будь-якій сфері життєдіяльності людини, а особливо в конфлікті [5, с. 81].

Предметом нашого дослідження є пейоративна й інвективна лексика, яка використовується в конфліктах. Мета дослідження – з'ясувати роль пейоративної й інвективної лексики в міжособистісній конфліктній взаємодії. В основу нашої роботи покладено припущення про те, що використання пейоративної й інвективної лексики в міжособистісній конфліктній комунікації є особливою комунікативною тактикою, яка викликана взаємодією опонентів і яка впливає на всю систему спілкування та механізми її розгортання.

Конфліктна комунікація, її лексичні, граматичні та позамовні особливості являють собою в лінгвістиці ще малодосліджену область. Складність такого аналізу полягає в тому, що одиниця дослідження є досить багатогранною. Різні властивості лексики конфліктної взаємодії (наприклад, знакове навантаження інвективів у формуванні мовленнєвих конструкцій, інвективне слововживання як прояв вербальної агресії, особливості семантики пейоративної лексики, лихослів'я як соціальна проблема, пейоративна лексика в різних стилях мови тощо) вже були предметом вивчення науковців (В. Галаган, О. Голод, Х. Дацишин, В. Жельвіс, Н. Заворотищева, О. Кульчицька, А. Ніколова, Н. Панова, Н. Романова та ін.). Аналіз цього рівня лексики в конфлікті дозволяє отримати більш повну картину самого принципу комунікативної взаємодії. Такий підхід в українознавстві є перспективним, а його здобутки можуть мати вплив на розвиток загальної теорії мовленнєвої діяльності.

Джерельною базою дослідження є мовний матеріал, який зафіксовано у творах українських письменниць Софії Андрухович, Ірени Карпи, Тетяни Малярчук, Марії Матіос, Світлани Пиркало, Ірен Роздобудько, Марії Ряполової та Галини Тарасюк.

Аналіз лексичного складу міжособистісної конфліктної взаємодії виявив дві групи пейоративів. Із загального обсягу зафіксованих пейоративів (183 одиниці) найпродуктивнішою виявилася система лексем, які містять негативну характеристику особи (перша група). До цієї групи, перш за все, належать іменники, які характеризують «невідповідність» опонента правилам, які мають визначати морально-етичну сферу життєдіяльності особистості: гуманність, порядність, справедливість, повагу до інших людей, тактовність, культуру поведінки та мовлення; а також ті, які негативно «описують» його

зовнішність та особливості прояву емоційного стану в конфлікті. Зокрема, жаргонізм *барига* (14, с. 2) робить акцент на тому, що друга сторона в конфлікті – це людина груба, нахабна; жаргонним словом *лох* (*не на лоха натрапив*) (14, с. 31) подається опис особи як людини дурної, простака, якого легко обдурити, що є образою; жаргонний іменник *жора* (*жора там один*) (15, с. 6) є назвою особи, яка раніше була засуджена; лексема *лахудра* (*Коли б я була такою лахудрою, такою мантелепною, як оце ви, теперішні молоді...*) (5, с. 39) визначає опоненток як жінок легкої поведінки, повій; жаргонне *блін* (*Що за жарти, блін?!*) (15, с. 62) характеризує негативні емоції, досаду, висловлює здивування поведінкою опонента; іменник *хахаль* (*тобі лиш би хахалів водити*) (14, с. 23) акцентує увагу на моральних якостях жінки, яка нібито має безліч коханців; лексемою *бардак* (*у школі бардак*) (9, с. 25) конфліктант описує ділові і професійні якості опонента, який, як директор школи, довів її до безладу, фактично, прирівнявши до будинку розпусти; іменник *сволота* (*Ну ти й сволота!*) (14, с. 29) або *сволочь* (*от сволочи, не дають на поїзд сісти*) (10, с. 13) характеризує другу сторону в конфлікті як підлу, негідну людину; лексема *шмантя* (14, с. 19) негативно описує одяг опонентки тощо.

До першої групи належать і прикметники (дієприкметники), у тому числі вжиті разом з іменниками. Відзначимо, що пейоративні і контекстуально пейоративні прикметники (дієприкметники) поширюють як нейтральні іменники, так і взаємодіють з пейоративними. Наприклад, жаргонне *кінчений* (*кінчений рецидивіст*) (15, с. 16) або вульгарне *сучий* (*сучий кар'єрист*) (15, с. 59) характеризують опонентів як людей поганих, не вартих доброго слова; лексема *причмелена* (*...ви коло цих двох і собі якась як причмелена стали*) (9, с. 17) також є негативним визначенням супротивника в конфлікті; образливо звучать для опонента і конфліктогени *дурний*, *дурнуватий*, *прідуркуватий*.

До другої групи пейоративів можна віднести лексеми, які подають негативну характеристику дій особи. Серед них виділяється підгрупа слів, сутність яких є оцінною сама по собі: жаргонізм *прикокнути* (*а то прикокну*) (15, с. 65), (*совість не завадить і мене тебе прикокнути*) (12, с. 64) є погрозою фізичною розправою опоненту; жаргонізм *не вертхайся* (4, с. 145) використовується як попередження іншій стороні в значенні «не кричи, не виривайся»; (4, с. 32), дієслова *здурити* (*Та чи ви й собі здуріли, Марійо, таке кажучи?!*) (9, с. 17) та *подурити* (*Ви подуріли на цьому болоті*) (15, с. 62) є негативною

характеристикою розумових властивостей опонента; вульгаризм *спаскудити* (*ти хочеш спаскудити моє життя*) (13, с. 40) є попередженням для опонента щодо можливості зробити щось огидне, бридке та ін. Друга підгрупа – це контекстуальні пейоративи, у яких пейоративним є переносне значення: жаргонні дієслова *підставити*, *злити*, *кидати* характеризують дії і слова іншої особи як обманні; дієслово *пришити* (*може й мене... пришиєш*) (15, с. 64) є характеристикою можливого фізичного знищення опонента; розмовна лексема *тицьнути* (*той... тицьнув газді Дмитрові під ніс кілька паперів і світлин*) (7, с. 12) є конфліктогеном агресії, адже це різкий, грубий рух; дієслово *надуватися* (*він надувається від злості*) (14, с. 2), вжите в переносному значенні, свідчить про надзвичайний стан незадоволення, герой гнівається; лексема *рикаати* (*Увечері Славко бушував на подвір'ї і рикав, як бугай... до Дарусі...*) (9, с. 3) є визначенням грубого й уривчастого спілкування конфліктантів; дієслово *позакладати* (*Тобі що, позакладало?*) (11, с. 3) є визнанням небажання іншої сторони чути і розуміти співрозмовника; розмовне дієслово *утинати* (*Ти це щось хочеш утнути?*) (13, с. 32) вирізняє дії опонента як несподівані, незвичайні і недоречні; дієслово *брикатися* (*будеш брикатися*) (15, с. 64) є характеристикою поведінки іншої сторони як норовливої, опонент упирається; лексема *роздраконитися* (*це дужче роздраконився*) (15, с. 64) визначає, що опонент надзвичайно лявся; розмовне дієслово *совати* (*соватимеш в передсмертних конвульсіях по траві ногами*) (15, с. 65) – зневажлива характеристика дій опонента.

За результатами аналізу пейоративної лексики можна констатувати, що її вживання характеризує взаємно негативні стосунки опонентів, які передбачають однозначність позицій: суб'єкти ставляться один до одного вороже, дають негативні характеристики один одного. Але ця група слів, а саме контекстуальні пейоративи, визначає й односторонні суперечливо-негативні стосунки, коли один суб'єкт суперечливо ставиться до іншого, коливається між симпатією й антипатією, інший же ставиться до опонента однозначно негативно. Суб'єкт, що зайняв невпевнену позицію, використовує лексеми, які не є оцінними самі по собі, і саме ця «стриманість» у виборі лексем «дозволяє» йому не вдаватися до явно різких оцінних висловлювань. Цей же механізм «спрацьовує» у процесі спілкування й у взаємно суперечливих стосунках, для яких характерна нестійкість, а спільна діяльність неефективна. Оскільки комунікація не несе в собі позитивного змісту, комфорту, задоволення, але орієнтована на

очікування і зведені до мінімуму, опоненти утримуються від явного протиборства. Ця лексика може «супроводжувати» тактику фізичного насильства, у якій відбувається знищення матеріальних цінностей, нанесення тілесних ушкоджень, заподіяння болю; тактику психологічного насильства, яка викликає в опонента образу, зачіпає гідність і честь; та тактику тиску, яка включає пред'явлення вимог, вказівок, погрози.

Отже, аналіз лінгвістичного матеріалу виявив, що пейоративні лексичні одиниці є важливим елементом у створенні конфліктної взаємодії персонажів творів, вони інтенсивно й виразно відображають авторську думку, а їхня система складається з лексичних пейоративних одиниць, що реалізують своє словникове негативне оцінне значення, та контекстуальних пейоративів, що не мають у своєму лексичному полі негативного забарвлення, але отримують його в тексті. Можна також констатувати, що найбільше пейоративів зафіксовано у творах Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки» і «Солодка Даруся» та Галини Тарасюк «Мій третій і останній шлюб» і «Храм на болоті».

Аналіз конфліктного мовлення засвідчує, що персонажі не обмежуються лише пейоративною лексикою, активно вдаючись і до інвективної. Для систематизації цієї лексики ми обираємо класифікацію, яка представлена в науковій літературі і за основу якої взято уявлення народів про непристойну поведінку, порушення табу, унаслідок чого людина втрачає гідність та людську подобу [6, с. 65]. Так визначається інвективна лексика скатологічного (грец. *skatos* – гній та *logos* – слово) і коїтального (статеві стосунки) характеру, яка досить поширена в різних країнах світу; зооніми – назви всіляких тварин, яким приписують певні негативні риси. Значну частину інвективної лексики складають слова, пов'язані з бастардом (безбатченко, байстрюк). Характерною особливістю українських інвективів є батькування – лайка, спрямована на адресу батька. Розширення системи інвектив пов'язане і зі згадкою про нечисту силу, що відсилає нас ще до періоду язичництва, коли ці лексеми визначали «спілкування» зі злими духами. Виділяється група інвективів зі згадкою про матір: в українській культурі існує цінність родинних стосунків по лінії матері, тож мовці можуть вдаватися до сексуальних образ матері.

Із загального обсягу зафіксованих інвективів (64 одиниці) продуктивними виявилися лексеми коїтального типу. Виявлено лайливі іменники, що зневажливо характеризують жінок, визначаючи їх як повій: *сука* (*Я тебе сука запам'ятав*) (2, с. 26); *курвега* (6, с. 68), *курва* (*Курва*

мама ваша була! – кричав докторові у очі Цвичок) (9, с. 31); *лярва* (8, с. 107) та (14, с. 23). Істотною складовою інвективної лексики є слова, пов'язані з бастардом: *ублюдок* (15, с. 61), *урод* (15, с. 53), (15, с. 59), (15, с. 118) або *виродок* (11, с. 65), які характеризують опонента як людину, що втратила людські якості, виділяється в середовищі вкрай негативними якостями, як того, хто викликає роздратування. Менше зафіксовано скатологічних інвективів. Так лексеми *гівнюк* і *паскудник* (*ти просто гівнюк і дрібний паскудник*) (14, с. 78) є характеристикою особи як людини, котра робить мерзенні, гидкі вчинки; лайливі вирази *дрянь поганая* (14, с. 29), *мерзо мерзенна* та *паскуда паскудна* (9, с. 24) описують опонентів як огидних, нікчемних людей, які викликають відразу. Поодинокими є факти вживання авторками зоонімів (вираз *рогоате бидло* (14, с. 2) характеризує опонента як особу грубу, нахабну; лексема *гадюка* (9, с. 25) визначає злу, підступну людину); називання нечистої сили (*до дідька тебе*) або матері.

У проаналізованих текстах інвективи можуть мати або не мати конкретного адресата. Саме у взаємно негативних стосунках, які визначаються несприятливим змістом комунікації в умовах ворожого ставлення опонентів один до одного, і даються негативні характеристики свого опонента за допомогою адресних інвективів. Ця ж група слів відповідає і взаємно байдужим стосункам, коли опоненти сприймають один одного не як особистостей, а як суб'єктів, що виконують певні функції або з якими вони мають короткотермінове спілкування. Безадресні інвективи використовуються для психічної розрядки, тому можуть мати відношення до односторонніх позитивно-негативних стосунків, у яких один із суб'єктів налаштований дружньо і намагається налагодити контакт; та в односторонніх суперечливо-позитивних стосунках, коли один суб'єкт ставиться до іншого позитивно, а другий – коливається між позитивними і негативними оцінками першого. Другий суб'єкт виглядає обережним, скутим у поведінці. У цій ситуації можуть остаточно ствердитися позитивні відносини. Тож вихід негативних емоцій, які все одно супроводжують суперечку, реалізується в безадресній інвективній лексиці. Ними послуговуються також і заради епатажу, для заповнення пауз між словами, для «підвищення» власного статусу, авторитету тощо. Ця лексика, як і пейоративна, відповідає тактикам фізичного і психологічного насильства, тактиці тиску (зокрема, у творах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки», «Нація» та Г. Тарасюк «Храм

на болоті»). Також вона супроводжує тактику демонстративних дій (наприклад, у романі С. Андрухович «Сьомга»), адже застосування лайливої лексики дозволяє залучити увагу оточуючих.

Отже, зважаючи на багатоплановість конфліктної взаємодії, не можна однозначно трактувати вплив пейоративної й інвективної лексики на процес комунікації опонентів. Різні типи стосунків між опонентами «дозволяють» використовувати ці лексеми в умовах браку аргументів на користь власної думки, задля демонстрації своєї переваги та приниження опонента. Зафіксовані в текстах пейоративи дають негативну характеристику особи та її дій. Вони інтенсивно й виразно відображають авторську думку та передають авторський задум, а їхня система складається з лексичних пейоративних одиниць, що реалізують своє словникове негативне оцінне значення, та з контекстуальних пейоративів, що не мають у своєму лексичному полі негативного забарвлення, але отримують його в тексті. Інвективна мова може використовуватися в адресному і безадресному варіантах. Вибір залежить від системи спілкування, механізмів його розгортання і реалізується в названих нами тактиках.

Конфлікт – це явище, в основі якого подвійна психологічна природа: він здатний створювати і руйнувати. Пейоративна й інвективна лексика також є неоднозначною мовною одиницею. Ці слова стають додатковим інформаційним полем у суперечці, засобом вираження ставлення до опонента, регулятором тактики мовців у конфлікті. Але вони впливають на поведінку людей, руйнують етикетні правила мовлення і не можуть розв'язати жодного конфлікту.

Література

1. Амосова Н. Н. Слово и контекст / Н. Н. Амосова // Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике : Учен. зап. ЛГУ. – Л. : Изд-во Ленинград. гос. ун-та, 1958. – Т. 243. – Вып. 42. – Ч. 2. – С. 3–23.
2. Арнольд И. В. Лингвистический и стилистический контекст / И. В. Арнольд, И. А. Банников // Стиль и контекст. – Л., 1972. – С. 2–13.
3. Ахманова О. С. Вертикальный контекст как филологическая проблема / О. С. Ахманова, И. В. Гюббенет // Вопросы языкознания. – 1977. – №3. – С. 47–55.
4. Белоус Н. А. Функциональные особенности конфликтного дискурса / Н. А. Белоус // Знание, понимание, умение. – 2008. – № 4. – С. 152–157.
5. Бондаренко А. Ф. «Женский журнал» представляет : «Беседы с психологом» / А. Ф. Бондаренко. – К. : Изд. дом «Свет». – 2003. – 208 с.
6. Ботвина Н. В. Міжнародні культурні традиції : мова та етика ділової комунікації : [навч. посібник] / Н. В. Ботвина. – К. : АртЕк, 1999. – 258 с.
7. Галаган В. Емотивність, експресивність та конотація як засіб вираження оцінки / В. Галаган // Наукові записки. – 2008. – Вип. 80. – С. 171–178.

8. Жельвис В. Поле брани. Сквернословіе как социальная проблема в языках и культурах мира / Владимир Ильич Жельвис. – М. : Ладомир, 1997. – 330 с.
9. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Геннадий Владимирович Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 140 с.
10. Муравьева Н. В. Язык конфликта : [монография] / Наталья Валентиновна Муравьева. – М. : Термика, 2004. – 214 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Андрухович С. Жінки їхніх чоловіків / Софія Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – 160 с.
2. Андрухович С. Сьомга / Софія Андрухович. – К. : Нора-Друк, 2007. – 352 с.
3. Карпа І. 50 хвилин трави / Ірена Карпа. – Харків : Фоліо, 2004. – 45 с.
4. Малярчук Т. Згори вниз. Книга страхів / Тая Малярчук. – Харків : Фоліо, 2007. – 220 с.
5. Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 368 с.
6. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 111 с.
7. Матіос М. Москалиця. Мама Маріца — дружина Христофора Колумба / Марія Василівна Матіос – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 64+48 с.
8. Матіос М. Нація / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 125 с.
9. Матіос М. Солодка Даруся / М. Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 93 с.
10. Пиркало С. Зелена Маргарита [Електронний ресурс] / Світлана Пиркало. – Київ : Смолоскип, 2001. – 144 с. – Режим доступу: <http://pyrkalo.com/files/2011/10/SVITLANA-PYRKALO-ZELENA-MARGARYTA>
11. Пиркало С. Не думай про червоне : Роман не для молодшого шкільного віку / Світлана Пиркало. – К. : Факт, 2006. – 360 с.
12. Роздобудько І. Гра в пацьорки / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2009. – 89 с.
13. Ряполова М. Жодних більше обіцянок / Марія Костянтинівна Ряполова // Дніпро. – 2011. – № 11. – С. 22–47.
14. Тарасюк Г. Мій третій і останній шлюб : [Роман, новели] / Галина Тарасюк. – Бровари : Відродження, 2007. – 189 с.
15. Тарасюк Г. Храм на болоті : новочасна притча / Галина Тарасюк. – Бровари : Відродження, 2007. – 220 с.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2012 р.